

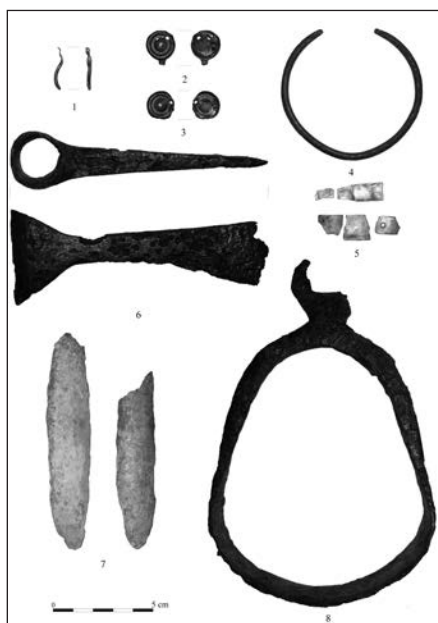
HORVÁTH CIPRIÁN

Dienes István régészeti kutatásai a Nyugat-Dunántúlon

A konferencia megtisztelő felkérésének eleget téve, részben korábbi, részben aktuális munkáim okán, és nem utolsósorban azon kényszerű körülményből fakadóan, hogy magam személyesen nem ismerhettem Dienes Istvánt, választottam témaként nyugat-dunántúli kutatásainak bemutatását.

A 90 éve született tudós kutatásai természetesen szorosan kapcsolódtak szülőföldjéhez, a szabolcsi régióhoz, ahol számos temetőt vizsgált. Munkája során azonban az egész országot bejárta, 19 megyéből 15-ben, összesen 30 lelőhelyen végzett régészeti feltárást.¹ Érdeklődésének homlokterében álló tárgyrekonstrukcióit részben ezek alapozták meg, ilyen volt a bashalmi öv és ilyen a szakonyi nyereg. Mindehhez elengedhetetlen volt az alapos dokumentáció: ásatásain nem elégedett meg a sírlapok alkalmazásával, maga készített méretarányos rajzokat (6. kép), fotózta a sírokat (5. kép), indokolt esetben pedig külön részletrajz is született. Ilyen alapos dokumentáció az 1950 előtt feltárt sírok csupán elenyésző hányadáról készült.²

A Nyugat-Dunántúlon elsőként Zala megyében, Zalaszentgrót-Téglagyár területén végzett leletmentést, ahol az 1958 őszén előkerült leletek után beszolgáltatott lószerszámok (1. kép 8) alapján felmerült annak lehetősége, hogy itt egy gazdagabb temetőre bukkantak az egykori határvidéken. Szentmihályi Imre szemléjét, majd Fehér Géza feltárását követően Dienes 1960. június 1–7. között végzett kutatást, melynek során 4 sírt tárt fel. A temető elemzésekor felismerte, hogy a településterület egészén

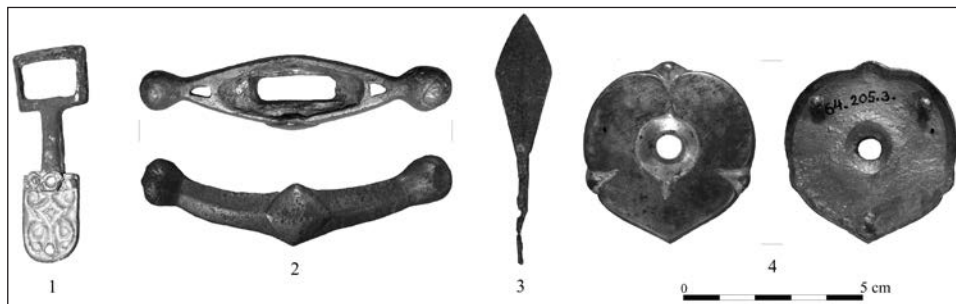
1. kép – Zalaszentgrót-Téglagyár, válogatás a sírok leletanyagából

¹ BÓNA 1996, 274.

² BÓNA 1996, 274.

belül hasonló tendenciák figyelhetők meg, hiszen itt, az ún. gyeprü területén voltak egy sírban a magyar jellegű csüngős és egytagú ruhadíszek, valamint a sokáig szláv népességhez kapcsolt S végű karika (1. kép 1–3). Vagyis azok jellegzetesen magyar környezetből származnak, „felesleges volna” tehát „avar-szláv” népességre gondolnunk.³ Ennek nyomán az ún. köznépi leletanyag kutatásának kérdése is előtérbe került. Rámutatott, hogy mind sürgetőbb feladat a nagyobb sírszámú, szegényesebb leletanyagú temető feltárása. Értelmezte a temetkezési szokásokat, utalt azok időben változó jegyeire. Kísérletet tett a temető felhagyása után továbkköltöző népesség újlag létesített temetőjének meghatározására. Ennek során megállapította, hogy a mintegy 1,3 km-re lévő polgárvárosi temető inkább részben egykorú, semmint időben a téglagyári után következő. Tanulmányában bemutatta Zala megye – ekkor még meglehetősen – szegényes leletanyagát, melynek okát a természetföldrajzi környezet kedvezőtlenebb voltánára bekövetkező alacsonyabb intenzitású megtelepedésben látta. Rámutatott arra is, hogy a Délnyugat-Dunántúlon már a X. század középső részétől számolnunk kell a magyarság jelenlétével.

A mai Győr-Moson-Sopron megye területén két leletmentés fűződik a nevéhez. Rábacsanakon, a homokbányában 1949-ben indult meg a kitermelés, mely folyamatosan pusztította az itt található honfoglalás kori temetőt. 1961-ben, majd a rákövetkező évben sírok kerültek elő. A leletek ismeretlen hányada került aztán a győri múzeumba. Dienes a második alkalmat követően folytatott rövid, mindössze egynapos feltárást a részben szőlővel beültetett, nagyobb részben elbányászott dombon. Ennek során már csak a temető pusztulását állapíthatta meg,⁴ ami a kutatás rendkívül fájó

2. kép – Rábacsanak-Homokbánya, válogatás a sírok leletanyagából

vesztesége, hiszen annak leletanyaga töredékes volta ellenére is több figyelemre méltó elemet tartalmaz. Ilyenek például a már Dienes által is kiemelt „sajátságos lószerszámveretek” (2. kép 4).

Szerencsés módon jóval körültekintőbben jártak el a Szakony-Kavicsbányában sír-ra bukkanó munkások. A Győr-Moson-Sopron és Vas megye határán elhelyezkedő település mellett 1961. február 21-én került elő egy honfoglalás kori temetkezés. Erről Koltay Gyula szakonyi iskolaigazgató értesítette a Soproni Múzeumot, ahonnan Nováki Gyula még aznap délelőtt a helyszínre utazott. Előbb a sír koponya felé eső

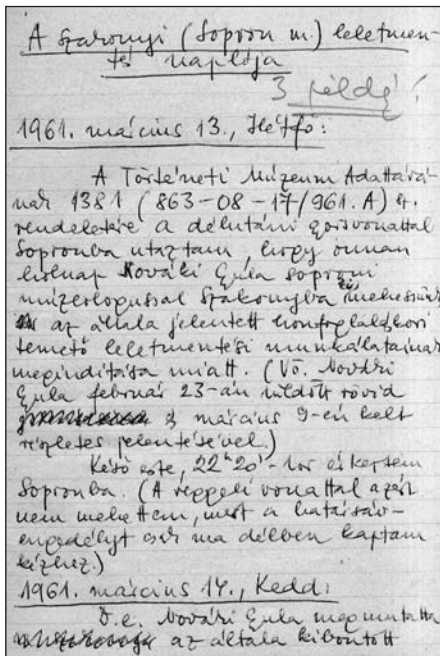
³ DIENES 1960, 117–118.

⁴ DIENES 1963.

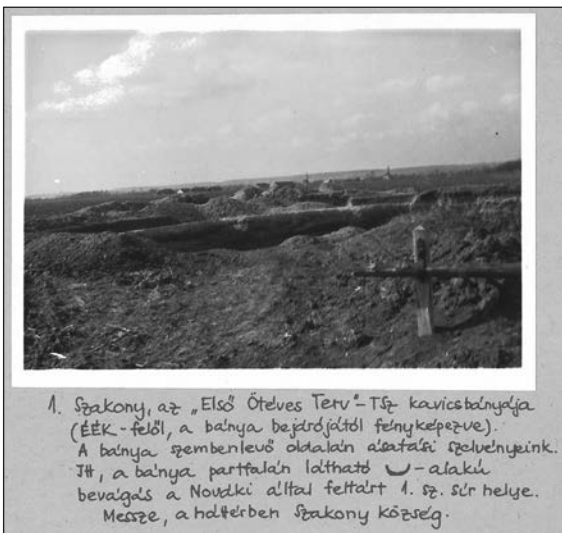
részét, majd másnap annak láb felőli végét tárta fel. A leletek előkerüléséről február 23-án előbb rövid jelentésben, majd március 9-én részletesebb beszámolóban értesítette a Magyar Történeti Múzeum Adattárát. Mivel az év folyamán már több feltárást tervezett, továbbá nem lévén a korszak kutatója, beszámolójában szakember kirendelését kérte. Jelentéséhez csatolt egy levelet személyesen Dienes Istvánnak, melyben felhívta a figyelmét a leletre, és egyben reményének adott hangot, hogy a múzeum Dienest rendeli ki a megelőző feltárással elvégzésére. Ez így is történt. Az adattár február 28-i keltezésű válaszában tájékoztatta Novákit, hogy a leletmentésre Dienes Istvánt jelölték ki.

Dienes március 13-án utazott Budapestről Sopronba. Mivel azonban a lelőhely az egykori határsávban helyezkedett el, megközelítéséhez külön engedélyre volt szüksége. Ennek körülményes kiállítása miatt csak este 22 óra 20 perckor érkezett meg vonattal a városba.⁵ (3. kép) Másnap Nováki megmutatta neki a sír Sopronba szállított leleteit és átadta a dokumentációt. 14-én délben szálltak ki Szakonyba. A munka már aznap megkezdődött, megtekintették a helyszínt, megállapodtak a feltárársban résztvevő munkások alkalmazásáról. Késő délután megvizsgálták az 1. sírból előkerült lószerszámdíszeket, melyeket addig Koltay Gyula őrzött az iskola épületében. Nováki másnap délután utazott csak vissza Sopronba, addig Dienes segítségére volt a feltárárs megindításában (4. kép).

Novákival együtt két sírra bukkantak, egy bronzkori (IX.

3. kép – Szakony-Kavicsbánya, Dienes István ásatási naplójának első oldala

4. kép – Szakony-Kavicsbánya, a bánya és a feltárárs területe (Dienes István fotója)

⁵ MNM R.A. Ha.99.III/29.

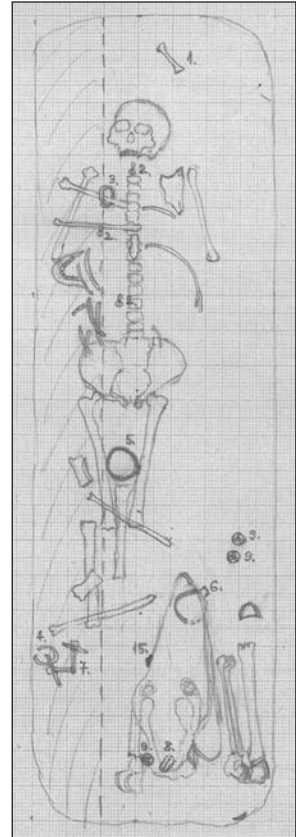

5. kép – Szakony-Kavicsbánya, részletfotó a 6. sírban lévő nyeregről
(Dienes István fotója)

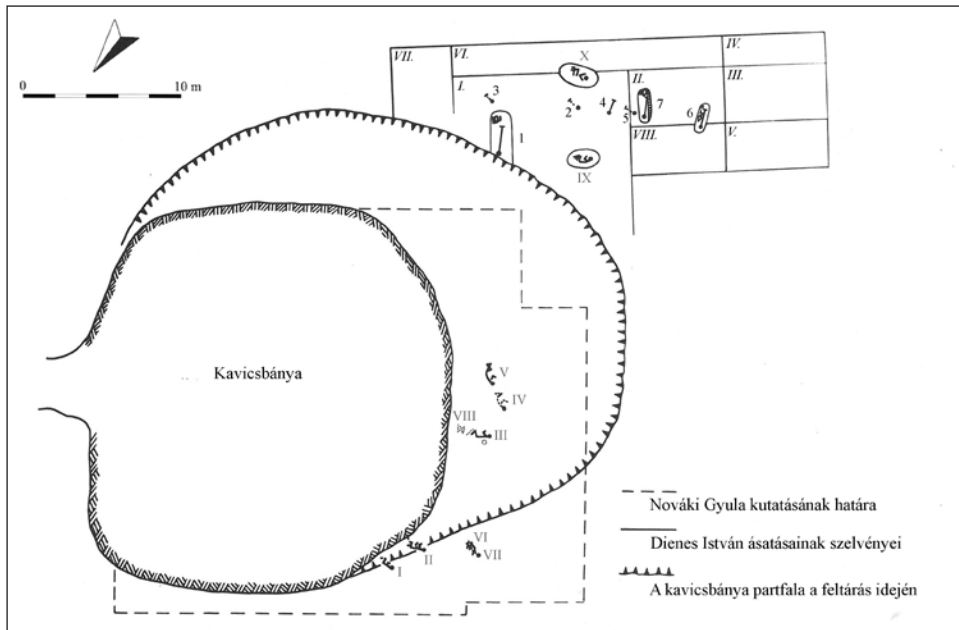
ezüstdíszes nyereg (5. kép). Mivel teljesen egyedi leletről volt szó, Dienes a teljes sír *in situ* kiemelését szerette volna elvégezni. Erre azonban megfelelő felszerelés hiányában egymaga nem vállalkozhatott, ezért a nap folyamán értesítette a Történeti Múzeum Adattárát, kérve Szarvas László restaurátor kiküldését. Ezt követően folytatta a sír bontását, azonban a sötétség beállta megakadályozta aznap a teljes feltárást. Ezen a napon került elő a 7. sír feltája is.

Másnap, 18-án szombaton megérkezett Szakonyba Szarvas László, azonban rövidesen kiderült, hogy a múzeumban őt csak a nyeregkápák felvételéről tájékoztatták, ezért megfelelő felszerelés és a kiemelés költségeinek fedezete nélkül. A nap folyamán Dienes és Szarvas folytatta a sír bontását, melyet kora délután dokumentáltak. Közben folyamatosan keresték az *in situ* kiemelés lehetőségét. Ennek kivitelezését tovább nehezítette a kavicsos talaj, melyet fűrészelni nem lehetett, ezért félt, hogy a sír aljáról kényszerűen kiemelendő nagyobb kavicsok helyén az megsüppedne. „Egyszerűen megoldhatatlan problémák elé állítottak azzal, hogy őt (Szarvas László – H.C.) nem kérésnek megfelelően küldték le” – írta Dienes a naplójában. A nehézségeket tovább fokozta a másnapi zuhogó eső. Ezért elhatározták, hogy a nyeret a nap folyamán feltétlenül kiemelik. Délben az eső elálltával a helyszínen Szarvas előkészítette a paraffint, míg Dienes a sír felső részének felvételét végezte el. A nyereg mindkét kápáját leöntötték paraffinnal, majd egyben emelték ki az egészet alig este 20 óra előtt.

sír) temetkezés mellett egy honfoglalás kori gyermeksír (2. sír) kibontására és dokumentálására került sor. További 3 sírnek (3–5. sír) jelentkezett a feltája. Ezek feltárására a következő napon került sor. Ugyancsak 16-án, a késő délutáni órákban megtalálta 4 lószerszámveret jelezte egy további, a 6. számú sír helyzetét. Kibontása másnap vette kezdetét. Rendkívül aprólékos munka volt, hiszen annak láb felőli végében hamarosan előbukkant az

6. kép – Szakony-Kavicsbánya, a 7. sír rajza (Dienes István rajza)

7. kép – Szakony-Kavicsbánya, a feltárás összesítő térképe (Dienes István rajza)

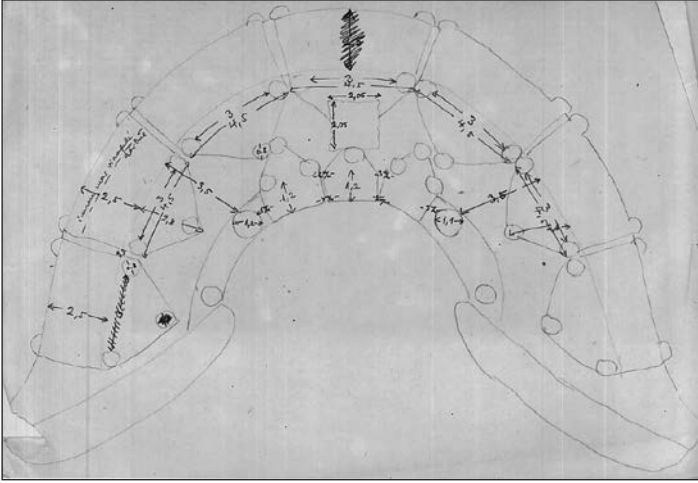
Március 20-án Dienes újabb dokumentációt készített a 6. sírban a nyereg felvétele követően láthatóvá váló lószerszámdíszek elhelyezkedéséről, majd teljes egészében felszedte a sírt.

21-én kezdték meg a 7. sír bontását, melyet másnap fejeztek be és dokumentáltak (6. kép). Március 23-án egy újabb bronzkori sír (X. sír) előkerülése zárta a temetkezések sorát. Este bedobozolták a honfoglalás kori sírokból előkerült emberi és állati csontanyagot, melyet másnap Budapestre továbbítottak. A nap folyamán elvégezték a sírok bemérését. Délben levonultak a területről. A délutáni órákban elcsomagolták az előkerült leleteket és postára adták, Dienes 24-én délután visszautazott Budapestre. A kutatás során tehát – 2 bronzkori sír mellett – a honfoglalás kori temető további 6 sírját sikerült megmenteniük, ezzel a temető sírjainak száma 7-re nőtt, azt sikerült teljesen feltárniuk.⁶ (7. kép)

A terepi munkát követően a helyszínen vezetett napló mellett Dienes rövid, kézzel írt összefoglalást készített a feltárásról, már ebben kiemelve, hogy a lelőhely jelentőségét nem csupán leletanyaga adja, hanem egyúttal az a körülmény, hogy hazánk legnyugatibb pontján, a honfoglalás kori leletekben gazdag Kisalföldtől távolabb helyezkedik el.

A dokumentáció összeállítása során első lépéseként megtörtént a napló oldalának (3. kép) rögzítése írógéppel, a milliméterpapírra készített rajzok (6. kép) átmásolása pauszra, a fényképfelvételek előhívása, megkezdődött a leletek restaurálása, majd fotózása, rajzolása és leltárba vétele. Ennek részeként, 1962-ben a restaurálási és a rekonst-

⁶ DIENES 1962.

8. kép – Szakony-Kavicsbánya, a 6. sír nyeregének első kápája (Dienes István rajza)

elvégezze. Sajnos azonban a kért rekonstrukciók nem a rekonstrukciós rajzok szellemében készültek el, a leleteket pedig végül Sopronba küldték. Dienes ezért a későbbiekben kérte a rekonstrukciók korrekcióját, így a soproni Liszt Ferenc Múzeum az anyagot visszaküldte Budapestre. László Gyula részvételével egy megbeszélésre került sor ekkor, ahol a szükséges módosítási pontokat összefoglalták, külön kiemelve, hogy a munka elvégzése után az anyagot Dienes részére kell átadni, hogy a feldolgozás végre lezárulhasson. Ez azonban egészen 1970. október 12-ig nem történt meg. Ekkor a Liszt Ferenc Múzeum kérésére a leletanyag egy részét ismét Sopronba szállították, hogy a múzeum új kiállításán bemutatthassák. Dienes még ekkor sem tett le a feldolgozásról, hiszen az átadás-átvételi dokumentumban kifejezetten kérte, hogy a kiállítás lebontása után a tárgyakat visszakaphassa. Távlati munkatervében szerepelt a feldolgozás, azonban feladatai miatt erre pontosabb időpontot ekkor nem tudott meghatározni. A rendelkezésre álló idő pedig meglehetősen rövid volt, hiszen a tárgyak egy része a tervek szerint bekerült a *Magyar művészet* című kiállítássorozat 1972-ben Rómában⁷ megrendezett anyagába.⁸ A teljes feldolgozás terve így – valószínűleg összefüggésben azzal a szomorú folyamattal, amelynek eredményeképpen.

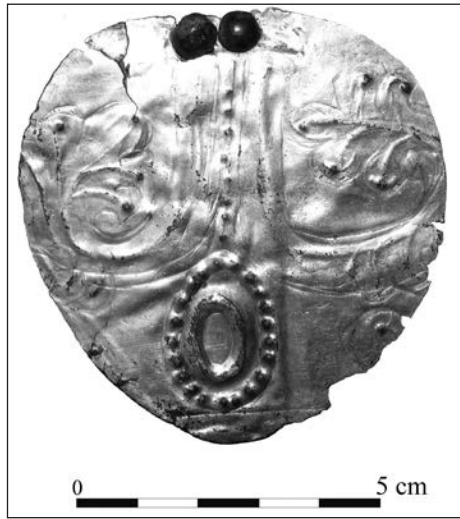
Dienes az 1970-es évektől mind jobban eltávolodott a régészet művelésétől⁹ – valószínűleg lassan elsikkadt. Mindemellett részeredményeket a legfontosabb leletekről közzé tett. Mint említettem, az 1. sírből előkerült veretes lószerszám vizsgálata már a helyszínen megkezdődött. Dienes a naplóban rögzítette, hogy az elhunytnak „a férfiaknál teljesen szokatlan módon gazdagon díszített lószerszáma” volt. Kiemelte az eltérést a női sírokból ismert rozettás veretekről, rámutatva, hogy azokkal szemben a veretek „az öveknél megismert rendben” sorakoztak, melyek sorába 1–1 nagyobb, „a szíjon túlnyúló kerek veret” ékelődött, azok végein pedig 1–1 egyforma szíjvég

⁷ BÓNA 1996, 272.

⁸ MNM R.A. ltsz. 863-05-26/1870.KKO.

⁹ BÓNA 1996, 277.

helyezkedett el.¹⁰ Sajnos azonban azt is meg kellett állapítania, hogy a „szíj egy pár nap alatt, gondos csomagolása ellenére is sokat pusztult, az igen érdekes tárgy már nemigen lesz pontosan rekonstruálható”. Ennek ellenére az egykori lószerszámról valószínűleg több rekonstrukciós rajz készült, az egyiket Dienes már 1972-ben közzétette,¹¹ a másik, részletesebb ábrát a későbbiekben Révész László publikálta.¹² Dienes bemutatta a 2. sír fűrészfog alakú csüngőjét, feltételezve annak hitvilági szerepét.¹³ A 6. sír paraffinba ágyazva kiemelt ezüstdíszes nyergének vizsgálata során hét A/4-es oldalon keresztül elemezte a leletet, rögzítve az egyes díszek elhelyezkedésének rendszerét, azok egymástól való távolságát, a veretek, ezüstlemezek, szegek méreteit, alakjukat stb. Egy további oldalon pedig a nyeregről készült rekonstrukció első vázlatát látható (8. kép).

9. kép – Szakony-Kavicsbánya, a 7. sír lószerszámdísz

A végleges változatot ugyancsak 1972-ben tette közzé.¹⁴ A veretes lószerszámon található rozettás szíjvégek állatábrázolásainak hitvilági szerepét feltételezte, a megjelenített állatok – meghatározása szerint kutyák – óvó-védő feladatát.¹⁵ Már a feltárás során rögzítette megfigyelését a hajfonatkorongok viseleti módjával kapcsolatosan, eszerint azokat rövid függesztőszalaggal a varkocsokhoz kapcsolva viselhették. Ugyancsak felsorolt már naplójában a sír törött karikájú aranygyűrűjének sírba helyezésére hitvilági és gyakorlati magyarázatot. A 7. sírből előkerült levél alakú, valamely nagyobb tárgyból másodlagosan kivágott lemezen (9. kép) felismerte a díszítés idegen voltát, rámutatva, hogy a „mintázat és az ötvöseljárás hazai honfoglalás kori anyagunkban szokatlan”. Utalt a tárgy nyugati eredetére, jelezve, hogy bizonyára egy kalandozó hadjárat zsákmányaként kerülhetett tulajdonosához. Rámutatott arra is, hogy az idegen mintázatú tárgy esetében törekedtek annak saját formához történő igazítására, vagyis azt a régészeti leletanyagból jól ismert, nagyobb méretű, levél alakú sügyelődíszek formájához igazították.¹⁶ Az eredeti tárgy díszítésének meghatározása kapcsán Dienes konzultált László Gyulával, aki kérésére elkészítette a mintázat rekonstruált rajzát (10. kép). A dísz felhasználásáról vázlatrajzot készített, ahol a sügyelőn egymás mellett sorakozó rozettás veretek közül, a szíj középrészén lévő nagyobb méretű, növényi mintával díszített kerek veret alatt képzelte el azt. Ez utóbbival kapcsolatban rámutatott

¹⁰ MNM R.A. Ha.99.III/29.

¹¹ DIENES 1972, 24, 7. rajz.

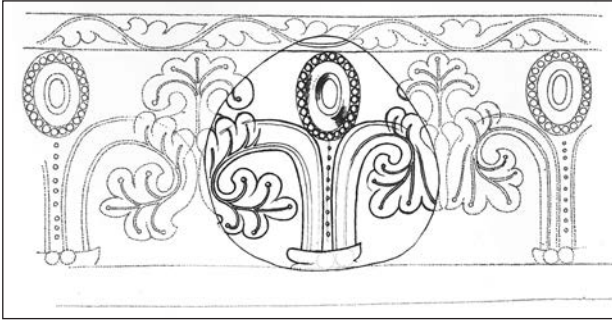
¹² RÉVÉSZ 2006, 437, 13. ábra 8–10.

¹³ DIENES 1972, 48, 15. rajz.

¹⁴ DIENES 1972, 25, 8. rajz.

¹⁵ DIENES 1970, 24–25.

¹⁶ DIENES 1970, 12.

10. kép – Szakony-Kavicsbánya, a 7. sír lószerszámdíszének rekonstruált mintázata (László Gyula rajza)

a díszítés életfát megjelenítő ábrázolására.¹⁷

A közösség jellegének vizsgálata során – már a temetőről írott rövid jelentésében – foglalkozott a nyugati településterület kiterjedésével, hiszen ez volt a legnyugatabbra előkerült temető, mely már nem a Kisalföld, hanem a Vasi dombvidék szélére esett.

Rámutatott arra az ellentmondásra, hogy a feltételezett gyepű területén egy olyan család élt, melynek léte aligha képzelhető el ott. Ezért a gyepűelve nem rekonstruálható a Kapuvár–Ikervár–Győrvar–Győrvar vonalban, hiszen a temető környezete a magyar szállásterület része volt.¹⁸ Noha a teljes temetőközlés végül nem készült el, a lelőhelyről 1967-ben a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat soproni ülésén beszámolt.¹⁹

Dienes István munkája számos eredménnyel járult hozzá őseink mindennapjainak alaposabb megismeréséhez, tanulmányai ma is kiindulópontját képezik a honfoglalás koros kutatásoknak. Precíz munkája további vizsgálatok alapját teremtette meg, hiszen például az említett szakonyi temető is rejt még olyan kutatási lehetőségeket, melyek Dienes István áldozatos munkája nélkül aligha lennének megvalósíthatóak.

IRODALOM

- BÓNA 1996 Bóna I.: Dienes István, a honfoglalás kor régésze (1929–1995). In: Tanulmányok, közlemények a honfoglalás emlékére 896–1996. Szerk.: Németh P. Nyíregyháza–Szabolcs 1996, 267–286.
- DIENES 1960 Dienes I.: 10. századi magyar temető Zalaszentgróton. In: *A Göcseji Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1950–1960*. Szerk. Szentmihályi I. Zalaegerszeg 1960, 107–128.
- DIENES 1962 Dienes I.: Szakony. *Archaeologiai Értesítő* 89 (1962), 266.
- DIENES 1963 Dienes I.: Rábacsanak. *Régészeti Füzetek* I/16 (1963), 54.
- DIENES 1970 Dienes I.: *A honfoglalás kora*. Budapest 1970.
- DIENES 1972 Dienes I.: *A honfoglaló magyarok*. Budapest 1972.
- MNM R.A. Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Adattár, Budapest
- RÉVÉSZ 2006 Révész L.: Magyar honfoglalás kori sírok keltezési lehetőségei. Régészeti keltezés – természettudományos keltezés. *Arabona* 44/1 (2006), 411–440.

¹⁷ DIENES 1970, 29.

¹⁸ DIENES 1972, 14, 3. RAJZ

¹⁹ BÓNA 1996, 273.